

درباره کاروان‌سرایی قدیمی در جاده قدیم مشهد به نیشابور

رابط خاکستری و منظرنگاه‌های زائران رضوی

هادی دقیقاً مدت زیادی از احداث آزادراه مشهدنیشابور نمی‌گذرد، راهی جدید و ماشین‌رو که با راه‌اندازی‌اش، جاده قدیم و قشنگ این مسیر به حاشیه رانده شد. حالا هر فردی که از مشهد قصد رفتن به نیشابور دارد، آزادراه چندباندۀ مشهدباغچه را به جای جاده قدیم دوطرفه انتخاب و با نهایت سرعت مسیر را طی می‌کند؛ اما جاذبه‌های جاده قدیم مشهد-نیشابور هنوز هم فریاد می‌زند که مسیر تاریخی رفت‌وآمد بین این دو شهر، همین بوده است. در گوشه‌وکنار این جاده به جز جاذبه‌های طبیعی که بخشی از طبیعت چشم‌نواز طرق است، چند کاروان‌سرا قرار دارد که جزو نمونه‌های زیبا و کم‌مانند معماری ایرانی هستند. همین تجمع چند کاروان‌سرا در فاصله چندکیلومتری از یکدیگر هم نشان‌دهندۀ اهمیت این مسیر و کاروان‌روبودن آن است. یکی از آن‌ها «رابط خاکستری» است که در روستایی به همین نام قرار دارد.

روستای رابط خاکستری در حاشیه جاده آسفالت قدیم مشهد-نیشابور و تقریباً در هفدهکیلومتری مشهد قرار دارد. از سمت نیشابور و ملک‌آباد، رابط خاکستری اولین کاروان‌سرای این مسیراست‌و پس‌از آن کاروان‌سرای بش‌ساروق و رابط طرق. منزل‌های بعدی برای استراحت کاروانیان بوده‌اند. امروز هم این مسیر میزبان کاروان‌های پیاده‌ای است که در روزهای خاصی از سال به زیارت حرم امام‌رضا^ع می‌آیند. در میان کاروان‌سراهای این مسیر، رابط خاکستری و بش‌ساروق سرپوشیده هستند و باز از بین این دو کاروان‌سرا، رابط خاکستری مرمت شده است و وضعیت پایداری دارد و امروز همان کاربری قدیمی‌اش را دارد؛ میزبانی از زائران به‌ویژه زائران پیاده‌ای که در روزهای منتهی به شهادت امام‌رضا^ع قصد تشرّف به حرم را دارند.

● رابط خاکستری و پلان خاصش

جنوب دشت مشهد از نظر جغرافیایی منطقه‌ای خشک و سرد است و باتیه‌های کم‌ارتفاع شنی و سنگی و دره‌های پهن و کم‌عمقی که میان آن‌ها شکل گرفته، محلی مناسب برای زیست به وجود آورده است. این ویژگی باعث شده است این بخش از کوهستان‌های مشهد که کم‌ارتفاع‌ترند، در طول تاریخ‌گزینۀ مناسب‌تری برای رفت‌وآمد باشند. پس طبیعی است که چند کاروان‌سرا در این مسیر پرتردد قرار گرفته باشد. مصالح و شیوه ساخت رابط خاکستری و بش‌ساروق هم تقریباً مشابه است. منتهایبخت رابط خاکستری به دلیل وجود بافت مسکونی روستا در اطرافش، با آن یار بوده و مثل بش‌ساروق که تک‌وتنهاست، متروکه نشده است. رابط خاکستری که در منتهالیه‌شمالی روستا قرار دارد، مرداد۱۳۸۱ به‌عنوان اثری مربوط به دوره سلجوقی تا صفوی در فهرست آثار ملی قرار گرفته است. این رابط تقریباً از همان سال‌ها دوباره باگرفت، سر پا و مرمت شد و درش برای میزبانی از مسافران جاده باز شد. رابط خاکستری جدا از موقعیت ویژه‌اش که سبب رونق دوباره‌اش شد، چند ویژگی دیگر هم دارد که یکی سرپوشیده‌بودن و دیگری پلان خاص آن است. روی هم‌رفته رابط خاکستری از این نظر جزو نمونه‌های عالی این منطقه نیست و رابط‌های فخرداوود و علاقبد و... هنوز از این نظر سرآمدند، اما پلان نامنظم آن، این کاروان‌سرا را جزو نمونه‌های منحصربه‌فرد قرار داده است. رابط خاکستری شامل سه فضای سرپوشیده است و ورودی اصلی آن از سمت جنوب، یک درگاهی کوچک با طاق جناغی است که با تالار اصلی مستطیل‌شکل آن می‌رسد. سقف این تالار را دو ستون قطور دو در دو متر نگه داشته و با شش گنبد کم‌خیز پوشیده شده است. دورتادور این تالار غرفه‌هایی با طاق جناغی برای استراحت مسافران تعبیه شده و در گوشه‌های آن هم اتاق‌هایی احداث شده است.

فضای بعدی، سالی‌ن در ضلع شمالی بناست که سقفش با دو گنبد پوشیده شده است. بخش بعدی بنا سالی‌ن مستطیلی در ضلع غربی کاروان‌سراست که ورودی‌اش هم‌راستای ورودی اصلی و باز هم با طاق جناغی است. سقف این بخش از رابط خاکستری هم با دو گنبد پوشیده شده است. تغییرات عمدۀای که در بنا ایجاد شده، مربوط به درگاه‌های اتصال دهنده این سه بخش و بخشی از سردر ورودی بناست؛ طاقی که تغییر کرده، دیواری که جابه‌جا شده و دری که با دیوار بسته شده است.

● بازیابی تاریخی رابط خاکستری

در کل، معماری بنا با آن سقف‌ها و طاق‌های کوتاهش، چندان پرکار نیست و تزییناتی هم در بنا مشاهده نمی‌شود. گوشه‌سازی‌هایی هم که پلان مربع را به گردی گنبد وصل می‌کنند، بسیار ساده هستند. مصالح بنا سنگ و آجر و ملاط گل و گچ است. بدین‌صورت که تازیر پاکار قوس‌ها و جایی که طاق شروع می‌شود، بالاشه‌سنگ‌های کوچک و بزرگ ساخته شده است وقوس‌ها و گنبد بنا، آجری است. همین شکل نامنظم فضا‌های داخلی، بیرون بنا هم دیده می‌شود و کاروان‌سرا از بیرون، یک مستطیل نامنظم است. سراسر بدنه بیرونی بنا با لاشه‌سنگ پوشیده شده و روی همه گنبدها هم با کاهگل اندود شده است. رابط خاکستری تاپیش از ثبت ملی شدن سرنوشتی مثل خیلی از بناهای تاریخی ایران داشت واز آن به‌عنوان انبار علوفه یا محل نگهداری دام استفاده می‌شد. اما پس‌از آن سال رفته‌رفته تعمیر شد تا اینکه دوباره درش به روی مسافران باز شد. وضعیت رابط خاکستری در اوایل دهه ۱۳۸۰ به‌قدری بغرنج بود که سقف‌هایش همه ریخته و تقریباً مخروبه بود، چیزی شبیه سرنوشت امروز کاروان‌سرای همسایه‌اش بش‌ساروق، و حتی با وجود تعمیرات دوره‌های گوناگون، چندان پایدار نبود. اما رفته‌رفته جان گرفت و امروز سرپاست و همچنان مسافرپذیر. در رابط خاکستری کتیبه‌ای یافت نشده‌است که تاریخ دقیق ساختش رامشخص کند، اما در «تاریخ بیهقی» آمده است که سبکتکین، فرمانروای غزنوی، سال ۴۲۲قمری در جریان یک سفر جنگی از هرات به نیشابور می‌رفته و شبی همراه یارانش در منزل خاکستری اقامت کرده و به درآویش ساکن در این منزل هم صدقه داده است. نویسندگان کتاب «کاروان‌سراهای خراسان»، مشخصات این بنا را با نوشته‌های «تاریخ بیهقی» تطبیق می‌دهند. در کل باید گفت رابط خاکستری در سده‌های میانی دوره اسلامی ساخته شده و تا دوره قاجار تعمیر و دخل‌وتصرف‌هایی در آن داده شده است.

به بهانه انتشار تصویری نویافته از مراسم «چراغ برات» در مشهد دوره قاجار

در قتلگاه چه خبر بود؟

جواد نوائیان رودسری| اجتماعات عمومی در جوامع شهری معمولاً حول وقایع و حوادثی دور می‌زنند که در حافظه مشترک جمعی، جایگاه ویژه‌ای دارند، وقایعی مانند مناسبت‌های مذهبی و ملی و همچنین رویداد‌های عرفی که جنبه منطقه‌ای پیدا می‌کنند و نزد مردمان یک شهر یا ولایت محترم‌اند.

این آداب و رسوم محلی خود ریشه در تاریخی کهن دارند که بررسی آن‌ها می‌تواند زوایای ناشناخته تاریخی را آشکار سازد. در مشهد، به تبع تاریخ فرهنگ ایران شرقی، گاه به آدابی برمی‌خوریم که پیوستگی آشکاری با عقاید پیش از اسلام پیدا می‌کنند؛ رسومی که برای همه ما آشنا هستند اما درباره چگونگی پیدایش آن‌ها ادله و مدارک کافی در اختیار نیست.

به‌تازگی و ضمن بررسی اسناد و تصاویر موجود در بایگانی کتابخانه دانشگاه تهران، به تصویری قدیمی و احتمالاً دیده‌نشده از اجتماعي در مشهد عهد قاجار دست یافتیم که بسیار مهم و شایان مطالعه است. در این تصویر خاص و تاریخی، اجتماعی بزرگ از مردم مشهد، در محل گورستان قتلگاه به چشم می‌خورد که می‌تواند نشان‌دهندۀ زوایای ویژه‌ای از تاریخ شهر مشهد و به تبع آن، تاریخ خراسان باشد. بهانه نگارش این گزارش، چیزی جز بررسی محتوای این تصویر فوق‌العاده نیست و بنا داریم پس از مروری بر محتوای آن، به اصل ماجرا و نوع اجتماع انعکاس یافته در عکس بپردازیم.

تکمیل تاریخ موردنظر، با استناد به این فقره از ادله، کنار بگذاریم.

● چرا مردم در گورستان اجتماع کرده‌اند؟

برگردیم به موضوع چرایی برگزاری این اجتماع- مکان برگزاری این تجمع، بی‌تردید گورستان قتلگاه در شمال حرم رضوی است و موقعیت ایستادن عکاس، با محل فعلی باغ رضوان در محدوده‌اماکن متبرکه‌انطباق نسبی دارد. گورستان قتلگاه قدیمی‌ترین گورستان شناخته‌شده در تاریخ مشهد است؛ گورستانی که احتمالاً پیش از سال ۵۱۰قمری وجود داشته، اما در این سال و به‌دلیل کشتار گسترده زائران و مجاوران حرم رضوی و دفن دسته‌جمعی آن‌ها در این مکان، به قبرستان قتلگاه شهرت یافته است.

البته برخی مورخان، واژه «قتلگاه» را تغییر شکل یافته «غسلگاه» می‌دانند و معتقدند که این نام، از مکان غسل پیکر مطهر امام‌رضا^ع، جایی در مرکز فضای گورستان- که

بعداً در آن مسجد امام‌رضا^ع را ساختند- گرفته شده است. قبرستان قتلگاه شهرتی عالم‌گیر داشت و از اقصانقاط جهان اسلام، پیکر اموات به آن حمل و در آن دفن می‌شد. فضل بن حسن طبرسی از برجسته‌ترین علمای مدفون در این گورستان قدیمی محسوب می‌شود که مزارش هنوز پایرجاست. عصر مشروطه و اواخر دهه ۱۲۸۰ خورشیدی

باز می‌گردد.

هرچند که این فقط یک احتمال است و باید به آن به‌دیده تردید نگریست. در این تصویر، حتی کودکانی به چشم می‌خورند که عمامه سیادت بر سر، و لباس روحانیت بر تن دارند. باید توجه کنیم که چنین لباسی در میان اقشار مذهبی شهر مشهد در دوره‌های گوناگون - به استثنای عصر متجدالشکل شدن لباس در دوره پهلوی اول- رایج بوده است و به همین دلیل، نباید احتیاط را در

● تحلیلی بر محتوای عکس

زمان برداشتن عکس را باید اواخر دوره قاجار بدانیم. این را می‌توان از چشم‌انداز صحن عتیق که در آفق تصویر خودنمایی می‌کند و نیز البسه مردمی که روبه‌دوربین ایستاده‌اند، دریافت. پیش از هر چیز، باید به سراغ نمای صحن عتیق برویم که دربرگیرندۀ ارزش‌های تاریخی فوق‌العاده‌ای است. در سمت راست، نمایی از ساعت مظفری -از ضلع شمالی- به چشم می‌خورد؛ ساعتی که اواخر دوره ناصرالدین‌شاه قاجار خریداری و نصب شد و چون بعدها بالاخیابان را خیابان «مظفری» نامیدند، این ساعت را هم به اسم مظفرالدین‌شاه نام‌گذاری کردند (در این باره یک‌بار به تفصیل گزارشی را در همین صفحه منتشر کرده‌ایم).

وجود ساعت مظفری در تصویر عمق تاریخی آن را محدود به حوالی سال ۱۳۰۰قمری (۱۲۶۲ خورشیدی) می‌کند و باعث می‌شود نتوانیم این عمق تاریخی را به سال ۱۲۸۵قمری (۱۲۴۷ خورشیدی) و زمان ساخت بنای نقاره‌خانه در دوره ثنایب‌تولیت، «قوام‌الملک» عقب ببریم (قوام‌الملک در سال ۱۲۸۳قمری درگذشت اما بنای نقاره‌خانه که بانی آن بود، در سال ۱۲۸۵قمری خاتمه یافت).

این بنای خاص، روی لبه بخش داخلی ایوان شرقی صحن عتیق ساخته شد و بعدها، در دهه ۱۳۴۰ خورشیدی، بنای جدید برج نقاره‌خانه جای آن را میان دو ایوان داخلی و خارجی گرفت. در این تصویر خاص، نمایی از چهار مناره اصلی حرم رضوی هم به چشم می‌خورد، دو مناره در مسجد گوهرشاد (متعلق به دوره تیموری) و دو مناره در صحن عتیق (یکی مربوط به دوره غزنوی و دیگری مربوط به دوره افشاری).

نکته جالب‌توجه در بررسی موقعیت مناره‌ها، چشم‌انداز ضلع شمالی مناره نادری است که روی ایوان عباسی در شمال صحن عتیق ساخته شده است. این نما امروزه ورودی صحن عتیق از سمت بست شیخ طبرسی است. گزارش‌های تاریخی به ما می‌گوید که بخشی از فضای پشتی این مناره در محدوده مدرسه ملاتاجی (مستشاریه) قرار داشته است؛ مدرسه‌ای که بعداً تخریب شد و امروزه قسمتی از فضای آن در محدوده دانشگاه علوم اسلامی رضوی قرار دارد.

عکسی تازه‌یاب از قبرستان قتلگاه مشهد و این چراغ‌برات در عهد قاجار

کناره‌گیری مخبر السلطنه

از نخست‌وزیری به اشاره رضاشاه

دکتر لیندنلیات آلمانی، مدیر بانک ملی، به جرم دادن گزارش خلاف واقع به هجده ماه حبس محکوم شده بودند. اشاره رضاشاه به کناره‌گیری هدایت سه ماه پس از تصویب قرارداد نفت (پیش از آنکه اعتبار قرارداد اولیه منقضی شود) صورت گرفته بود. تمدید قرارداد نفت موسوم به قانون سال ۱۹۳۳ از قوانین ننگین ایران به‌شمار می‌رود، زیرا به موجب آن، مدت و منطقه مشمول قرارداد افزایش یافته بود و از همان زمان رجال میهن‌دوست در صدد برآمده بودند تا در فرصت مناسب (که هفده سال بعد دست داد) کل این قرارداد را ابطال و دست انگلیسی‌ها را از ایران کوتاه کنند.

گروه تاریخ و هویت شهریور ۱۳۱۲ خورشیدی اعلام شد که مهدی قلی هدایت (مخبر السلطنه) از ریاست دولت کناره‌گیری کرده و محمدعلی فروغی نخست‌وزیر ایران شده است. کناره‌گیری هدایت به خواست رضاشاه صورت گرفته بود. هدایت در نخستین کابینه پس از مشروطه شدن ایران وزیر تجارت بود.

در کابینه هدایت، فروغی وزیر امور خارجه، حسن تقی‌زاده وزیر دارایی و علی‌اکبر داور وزیر دادگستری بودند. در زمان همین کابینه قانون تمدید قرارداد نفت با انگلستان تصویب، تیمورتاش به جرم اخذ رشوه به پنج سال زندان و

تقویم
تاریخ

تاریخ و هویت

شهرخبر
SHAHRAKNEWS.IR
۱۵
↓

اشنبه
۳۳ شهریور ۱۴۰۲
شماره ۶۶۲